

Ivana Kuhar
 Hrvatski državni arhiv
 Zagreb, Hrvatska
 ikuhar@arhiv.hr

JOSIP MATASOVIĆ: VRŠITELJ DUŽNOSTI RAVNATELJA DRŽAVNOG ARHIVA U ZAGREBU (1941. – 1942.)

UDK: 930.25(497.5)HDA“1941/1942“
 930Matasović, J.(093)
 Pregledni rad

Ovogodišnji broj znanstveno-stručnog časopisa Fontes ispunjen je dnevničkim zapisima bivšeg ravnatelja Hrvatskoga državnog arhiva, Josipa Matasovića (1892. – 1962.). Za njega je godina 2022. dvostruko jubilarna, jer se 10. veljače navršilo 60 godina od njegove smrti, a 18. kolovoza 130 godina od njegova rođenja. Josip Matasović bio je povjesničar poznat po svojoj sklonosti interdisciplinarnom istraživanju. U doba kada su u historiografskom trendu bila istraživanja, objavljivanja i predavanja iz političke i vojne povijesti, odskakao je svojim interesom prema svakodnevnim temama i načinu života ljudi koji nisu pripadali gornjim sferama društvene ljestvice. To je najbolje pokazao djelima Iz galantnog stoljeća: kulturnohistorijski fragmenti,¹ Pisma grofa Sermagea iz sedmogodišnjeg rata² i izdavačkim i uredničkim radom u časopisu Narodna starina. Nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju Južnih Slovjena.³

Svoju je individualnost iskazivao i tijekom srednjoškolskih i početkom studentskih dana. Kao maturant vinkovačke gimnazije 1909. godine počeo je pod pseudonimom pisati za časopis „Mlada Hrvatska“ ideološki blizak Stranci prava. Sljedeće godine, nakon dolaska na studij povijesti i geografije u Zagreb, postao je i njegov urednik.⁴ Kroz list je upoznao

¹ Matasović, Josip. *Iz galantnog stoljeća: kulturnohistorijski fragmenti*. Zagreb: Stjepan Kugli, 1921.

² Matasović, Josip. *Das Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege*. Zagreb: Verlag der „Narodna Starina“, 1923.

³ Matasović, Josip. *Narodna starina: nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju Južnih Slovjena*. Zagreb: Tipografija Zagreb, 1922 – 1935.

⁴ Stjepan Matković, „Josip Matasović i 'mladohrvatski' pokret“, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti*, ur. Suzana Leček (Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatski državni arhiv, Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2013), str.156.

Milu Budaka i Ervina Ružičku s kojima ostvaruje dugotrajna prijateljstva. Urednički posao obavlja iznimnom predanošću često pišući i popunjavajući mnoge rubrike. Godine 1913. prekida svoj angažman u časopisu radi nastavka studija povijesti u Zürichu. Odluci kumuje razjedinjenost članova mladohrvatskog pokreta okupljenog oko spomenutog lista, ali i Matasovićev opsežan studijski program.

Tijekom „ciriških“ godina rađa se Matasovićeva svijest o interdisciplinarnosti u povijesnim istraživanjima koju dodatno učvršćuje boravak u Beču, gdje 1915. postiže doktorat iz područja povijesti. S 23 godine i doktoratom u rukama vraća se u Vinkovce na radno mjesto profesora povijesti u svoju staru gimnaziju, gdje će provesti sljedeće četiri godine (1915. – 1919.). Godine 1920. s navršenih 28 godina Matasović postaje kustos Odjela za umjetnost i obrt Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu (današnji Muzej za umjetnost i obrt). Istodobno obavlja još dva posla: predaje povijest u glumačkoj školi u Zagrebu (1921. – 1923.), te na Kraljevskoj višoj pedagoškoj školi (1922. – 1923.). Unutar godine dana predavanja na rečenoj školi dolazi do nevolje. Studenti pokreću peticiju i skupljaju potpise za povrat Matasovićeva prethodnika na tom profesorskom mjestu. Studenti su srpske nacionalnosti, a i profesor kojeg žele natrag također. Matasovića optužuju da ih želi „pokatoličiti“.⁵ Matasović je razriješen dužnosti i 1924. imenovan za profesora na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Skoplju.

Njegova ljubav i želja za povratkom u Zagreb otad ne jenjava. Pokušava se vratiti, i to triput. Godine 1934. dopisuje se s Grgom Novakom koji mu govori kako su mu Ferdo Šišić, Ljudmil Hauptmann i on skloni i žele njegov povratak na zagrebačko Sveučilište kao profesora opće povijesti novoga vijeka. No to mogu provesti samo ako on sa sobom donese „budžetsko“ mjesto iz Skoplja koje će potvrditi nadležno ministarstvo stoga ta ideja ne dobiva korijen.⁶ Nova prilika za Matasovićev povratak u Zagreb ukazuje se 1937., kada se tražio novi profesor povijesti za već spomenuto mjesto, međutim, Filozofski fakultet prima Mihu Baradu, pa i ta prilika ne zaživljava.⁷ Dvije godine poslije s mjesta ravnatelja Državnog arhiva u Zagrebu umirovljen je Emilije Laszowski, a vršiteljem dužnosti ravnatelja imenovan je Josip Nagy. Matasović u ožujku 1940. šalje molbu za popunjavanje mjesta ravnatelja Predsjedničkom uredu banske vlasti Banovine Hrvatske koji mu odgovara kako ne može udovoljiti njegovoj molbi zbog proračunskih razloga.⁸ Nedugo nakon tog, trećeg razočaranja javlja mu se dobar prijatelj iz mladenačkih dana, Ervin Ružička, u svojstvu

⁵ Mato Artuković, „Politički nazori Josipa Matasovića“, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti*, ur. Suzana Leček (Zagreb – Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Hrvatski državni arhiv, Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2013), str. 195 – 196.

⁶ Artuković, „Politički nazori Josipa Matasovića“, str. 196.

⁷ Isto

⁸ Isto, str. 197.

posrednika Božidara Murgića,⁹ pročelnika Odjela za visokoškolske ustanove i znanstvene zavode pri Ministarstvu bogoštovlja i nastave Nezavisne Države Hrvatske s naznakom kako bi nova molba za isto mjesto mogla biti pozitivno riješena. Potkraj travnja Matasović dobiva još jedno Ružičkino pismo umirujućeg karaktera koje zaključuje rečenicom „naša stvar dobro stoji“ ohrabren podrškom njihova zajedničkog prijatelja Mile Budaka koji uskoro postaje prvi ministar spomenutog ministarstva.¹⁰ Prije imenovanja Budak je Matasovićevu molbu i životopis odnio u uskoro „svoje“ ministarstvo. Krajem svibnja 1941. molba je pozitivno riješena i Matasović je obaviješten o vlastitu imenovanju savjetnikom s pravima činovnika II. položajne grupe I. stepena Ministarstva bogoštovlja i nastave Nezavisne Države Hrvatske.¹¹ Dodijeljen je na rad i imenovan vršiteljem dužnosti ravnatelja Državnog arhiva u Zagrebu. Posljednjega dana svibnja 1941. u dobi od 49 godina polaže kao vršitelj dužnosti službenu prisegu novoj državi i stupa na dužnost u Državnom arhivu u Zagrebu.¹²

Tri tjedna nakon polaganja prisege i stupanja na dužnost obavlja primopredaju uprave s prethodnim vršiteljem dužnosti ravnatelja Josipom Nagyjem¹³ i preuzima u daljnji postupak tekuće uredske spise, namještaj arhiva u spremištima, čitaonici i uredovnim prostorijama, te zatečenu novčanu gotovinu.¹⁴ Konstatacijom „Aj to je dakle zemlja Kaanan?“ započinje novo poglavlje u svojoj karijeri i daje ne samo usmeni već i pisani uvod u svoje dnevničke zapise koje će vrlo detaljno pisati do 1956. neposredno prije odlaska iz Državnog arhiva u Zagrebu i s mjesta njegova ravnatelja 1958. u starosnu mirovinu.

⁹ Božidar Murgić, doktor filozofije, rođen 1901. Cijelu je karijeru proveo kao državni službenik. Obavljao je poslove referenta za muzeje u Odjelu za prosvjetu Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939., referenta Prosvjetnog odjela banske vlasti 1940., sve dok nije ujesen 1941. imenovan pročelnikom Odjela za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva nastave NDH. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata objavljivao je u tjedniku *Spremnost*, te u njemačkim novinama *Neue Ordnung* i *Deutsche Zeitung in Kroatien*. Ornata Tadin, Arhivski popis *Zbirka Božidara Murgića o muzejskoj djelatnosti u Hrvatskoj od 1920. do 1940.* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2000.), str. 2 – 3.

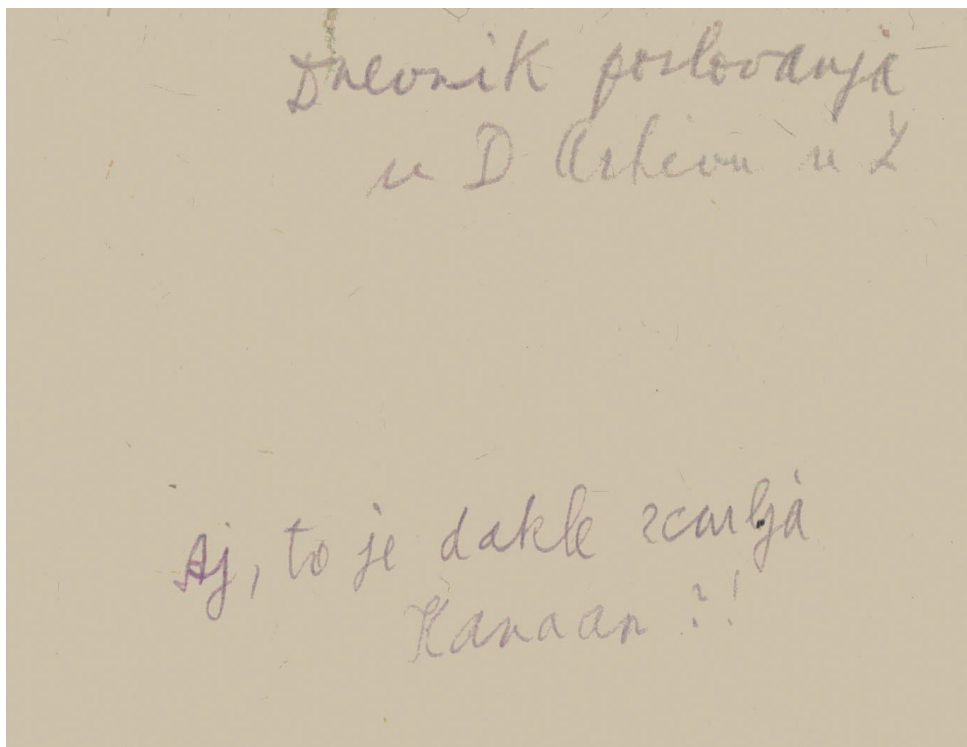
¹⁰ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Službovanje, Pismo Ervina Ružića od 30. travnja 1941. (kut. 33).

¹¹ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Službovanje, Obavijest o imenovanju savjetnikom pri Ministarstvu bogoštovlja i nastave, br. 2076/1941. (kut. 33).

¹² HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Službovanje, Potvrda Ministarstva bogoštovlja i nastave NDH o nastupanju dužnosti J. Matasovića, br. 9061/1941. (kut. 33).

¹³ Josip Nagy (1884. – 1981.) hrvatski filolog i povjesničar. U razdoblju 1939. – 1941., nakon odlaska Emilija Laszowskog u mirovinu i pred dolazak Josipa Matasovića, vršitelj je dužnosti ravnatelja Hrvatskog državnog arhiva. Radio je u arhivu i prije, u razdoblju 1919. – 1927. kao kraljevski vladin tajnik. Do godine 1947. radio je kao profesor diplomatske povijesti na Ekonomsko – komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu. Završio je studije slavistike i povijesti u Grazu i Beču, pohađao École des chartes i École libres des sciences politiques u Parizu. Bavio se pomoćnim povijesnim znanostima, posebno paleografijom i diplomatikom. „Nagy, Josip,“ *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristupljeno 27. rujna 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42799>

¹⁴ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, Zapisnik o primopredaji uprave izvršene između J. Nagyja i J. Matasovića, br. 96/1941.

Slika 2. „Aj to je dakle zemlja Kanaan? HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu. Nedatirani dnevnički zapis iz lipnja 1941.

„Nulla dies sine linea“¹⁵

Dnevnički zapisi Josipa Matasovića vođeni kao podsjetnik i opažanja tijekom dnevnoga radnog vremena dio su njegove rukopisne ostavštine koja se čuva u istoimenom fondu Hrvatskoga državnog arhiva.¹⁶ Čine ih papirnate kartice veličine 11 x 16,5 cm posložene u dvije cjeline, one sastavljene kronološkim nizom i druge podijeljene u tematske cjeline koje sadržajem dopunjuju prethodno navedene kartice, jer su produkt naknadnog rada i naknadnih promišljanja. Ovaj broj Fontesa donosi prijepis (transkript) kartica dnevnika 1 i dnevnika 2 koje kronološki obuhvaćaju razdoblje od Matasovićeve stupanja na ravnateljsku

¹⁵ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 17. kolovoza 1941. (kut. 34).

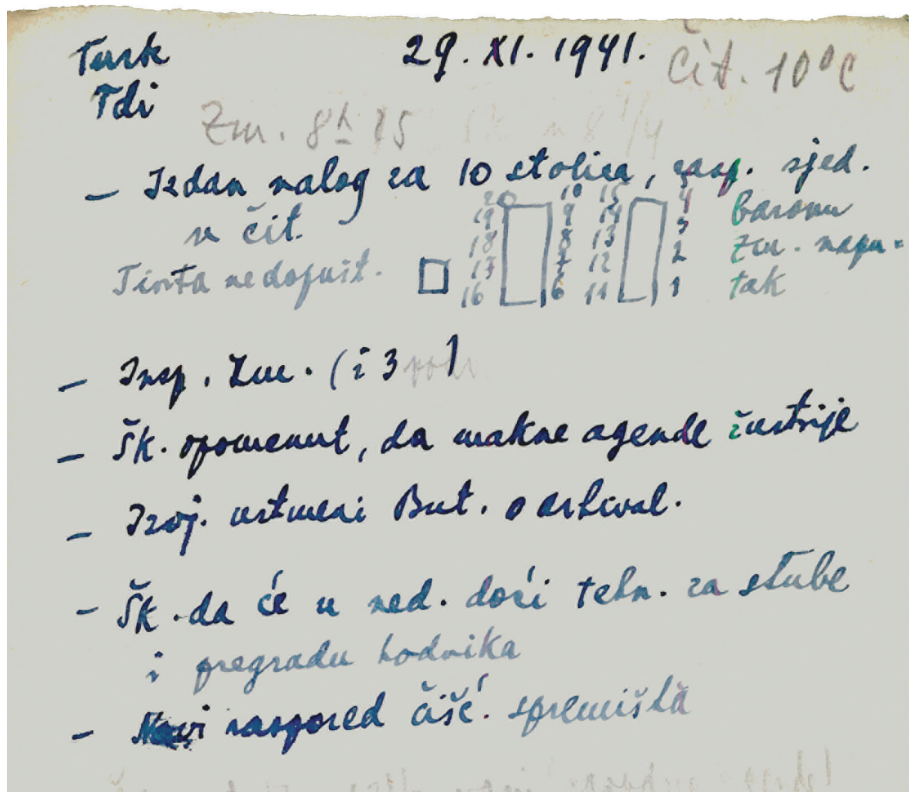
¹⁶ Gradivo fonda HR-HDA-1059. Matasović Josip predano je darovanjem Hrvatskom državnom arhivu u dva navrata. Prvi put 1991. predala ga je Matasovićeve kći Katarina, a drugi put 2006. skupina nasljednika na čelu s Nenadom Lipanovićem. Marijan Bosnar, Krešimir Čvrljak, *Josip Matasović: analitički inventar* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2009), str. 6.

dužnost 19. lipnja 1941. do 31. prosinca 1942.¹⁷ Dopunjene su tematskim dnevničkim zapisima iz 1942. godine koje donose Matasovićeve promišljanja o pokušaju ponovnog pokretanja rada časopisa Narodna starina novoga naslova Hrvatska starina i njegovim druženjima i suradnjom s povjesničarem Gjurom Szabom.

Matasović u jednom od početnih dnevnih zapisa navodi „Nulla dies sine linea“ i drži se te zacrtane devise, pa svaki radni dan, od ponedjeljka do subote, a često i neradne nedjelje bilježi dnevna događanja. Zapisi su ograničeni veličinom same kartice i redovito popunjavaju njezinu cijelu površinu, s prednje i stražnje strane. Pisani su, posebno u 1941., grafitnom olovkom, povremeno plavom i podcrtavani crvenom bojicom. Od 1942. redovito su pisani nalivperom i tintom. Imaju razrađenu posebnu metodu bilježenja koja se potpuno usustavljuje potkraj 1941. Naime, autor razvija naviku pisanja datuma u sredini pri vrhu kartice. Datumi su pisani u kombinaciji arapskih i rimskih brojki, no povremeno se znaju „zalomiti“ i samo rimski brojevi, s nekoliko slučajeva zaboravljanja navoda godine. S lijeve strane datuma donose se bilješke o djelatnicima Arhiva koji su odsutni. S desne strane datuma bilježene su stvari izvan plana rada ili neka izvanredna događanja, vremenske nepogode koje se u zimskom razdoblju godine pretvaraju u bilješke o vremenskoj temperaturi, kako u prostorijama Arhiva, tako i izvan njega. Ispod navoda datuma obično su zabilježeni navodi o djelatnicima koji su zakasnili na posao s podacima o vremenu koliko kasne, kao i o njihovoj, prema Matasoviću, neprimjerenoj ponašanju. Sadržaj zapisa pisan je okomito, slijeva nadesno, no pojedine misli, ograničene veličinom kartice, znaju biti dodane paralelno uz rub kartice ili donesene u natuknicama istaknutima zvjezdicom, slovom L ili znakom križa. Unutar korpusa dnevničkih zapisa nalaze se i novinski isječci, Matasovićeve koncepti okružnica, dopisa, računi, ali i nedatirane kartice koje sadržavaju dodatna promišljanja o pojedinim svakodnevnim arhivskim ili sveučilišnim događanjima. U šturijoj formi unutar takvih nedatiranih kartica nalazimo i promišljanja o svakodnevnim privatnim problemima, ideje za potencijalna znanstvena istraživanja, no i autorov osobni doživljaj ratnog utjecaja na ljudsku i vlastitu stvarnost.

Dnevničke kartice donose i jezični i „priređivački“ izazov. Matasović piše hrvatskim jezikom, no, kada nešto želi prikazati ironično ili prikriti vlastito neslaganje, piše na njemačkom ili dodaje sintagme na latinskom. U istu svrhu koristi se poštapalicama na francuskom, talijanskom i engleskom. Mnoge izraze na navedenim jezicima „pohrvaćuje“, odnosno prilagođuje hrvatskom jeziku i svojemu stilu izražavanja i pisanja. Dnevnički zapisi pisani su u kraticama. Naoko malen i kratak tekst nakon njihova razrješavanja postaje duži za trećinu kartice teksta. Većina osoba s kojima se autor susreće u svakodnevnom životu navedena je inicijalima imena i prezimena ili prvim dvama slovima prezimena uz obvezni navod znanstvene titule ili titule zvanja. Te osobe većinom pripadaju krugu zagrebačkog Sveučilišta, Etnografskog muzeja, Muzeja za umjetnost i obrt, Filozofskog fakulteta

¹⁷ Kartični zapisi dnevnika Josipa Matasovića smješteni su unutar fonda HR-HDA-1059. Matasović Josip u serijama: 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu (HR-HDA-1059.6. Rad u Državnom arhiv u Zagrebu) i 12. Dnevnički zapisi (HR-HDA-1059.12. Dnevnički zapisi) i smješteni su u kutijama broj 34 i 152 – 153. Bosnar, Čvrtljak, *Josip Matasović: analitički inventar*, str. 17, 61.

Slika 3. Skica rasporeda stolova i stolica u Čitaonici. HR-HDA-1059. Matasović Josip, 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 29. studenoga 1941.

u Zagrebu, Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, zagrebačkih tiskara, djelatnicima Ministarstva nastave Nezavisne Države Hrvatske, te djelatnicima Državnog arhiva u Zagrebu. Osobe kojima navodi puno ime i prezime većinom su korisnici Arhiva, radnici koji pomažu pri mnogim manualnim poslovima u matičnoj ustanovi i ljudi s kojima ipak ne podržava svakodnevni kontakt. Autor redovito prati domaću i stranu bibliografsku produkciju, kao i dnevni i tjedni tisak, pa dnevnički zapisi vrve naslovima i informacijama iz njih, također u skraćenu obliku.

Tijekom priređivanja zapisi su prepisani kako su sačuvani i fizički posloženi prema prvobitnom poretku. Zapisi su se također nastojali vizualno ostaviti u istom obliku u kojem su prvotno napisani, sa svim prethodno opisanim uzusima pisanja vremenskih nadnevak, bilježaka s njihove lijeve i desne strane te neposredno ispod njih. Sve riječi, neovisno o vrsti jezika, osim manje količine kratica koje nisu uspješno identificirane, cjelovito su prepisane i navedene s pomoću uglatih zagrada. Zapisi su razmacima međusobno odvajani, te su brojke i riječi podebljavani kako bi se lakše uočio početak novog i kraj prethodnog zapisa. U znanstvenom aparatu nastojalo se pri prvom spominjanju u dnevničkom tekstu prevesti izraze na stranim jezicima i objasniti riječi u za današnje pojmove zastarjelom, arhaičnom, obliku. Rukopisnim zapisima u znanstvenom aparatu dodani su sažeti podatci o osobama s kojima autor komunicira na dnevnoj i tjednoj bazi. Značenje privatnih ili pravnih korisnika Arhiva autor sam objašnjava u tekstu, kao i značenje većine upravnih, pravnih i sveučilišnih institucija.

„Strašna zgrada, nepametno građena“¹⁸

Prvi navodi u dnevničkim zapisima govore o Matasovićevu upoznavanju s prostorom Arhiva smještenog u istočnom krilu palače Lubynski na Marulićevu trgu 21 i zatečenim stanjem ustanove nakon odlaska bivšeg vršitelja dužnosti ravnatelja Josipa Nagyja i bivšeg dugogodišnjeg ravnatelja Emilija Laszowskog.¹⁹ Prostor zgrade 1941. i dalje je podijeljen između Arhiva i Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Prostorije istočnoga krila koje mu pripadaju sastoje se, iz današnje perspektive, od prizemnih prostorija hodnika u kojemu se nalazi ured ravnatelja, te „stara Čitaonica“, koja je 1941. bila aktualna čitaonica, i u nastavku hodnika spremišni prostor. Ostatak spremišnoga prostora Arhiva nalazio se u podrumu ispod navedenih prostorija. Spremišni je prostor bio dobro popunjen pa je stoga Matasoviću jedna od prvih akcija bila pronalaženje prikladnoga dodatnog prostora. Uspio je posredovanjem Ministarstva nastave NDH i zagrebačkoga gradskog poglavarstva

¹⁸ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 16. siječnja. 1942. (kut. 34).

¹⁹ Emilije plemeniti Laszowski (1868. – 1949.) hrvatski povjesničar, arhivist i kulturni djelatnik, po zanimanju pravnik. Zaposlen u Kraljevskom zemaljskom arhivu u Zagrebu od 1891. Ravnatelj Arhiva od 1925. do 1939. U travnju 1941. imenovan ravnateljem Ratnog arhiva i muzeja NDH, no već je polovicom svibnja iste godine umirovljen s toga mjesta. Za vrijeme rata, unatoč poodmakloj životnoj dobi, i dalje je vrlo aktivan u Arhivu, zagrebačkom Gradskom arhivu i knjižnici i muzeju Braće Hrvatskog Zmaja u Oslju. Više o Emiliju Laszowskom u: Stipančević, Mario. *Neznani svijet Emila Laszowskog*, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.)

za potrebe Arhiva unajmiti stan na I. katu Marulićeva trga 5 u koji je vrlo brzo prebačena specijalizirana Knjižnica HDA-a. Zatim je za potrebe Arhiva vrlo brzo pronađen i drugi spremišni prostor u gornjogradskoj Medvedgradskoj ulici na broju 2. Arhiv se kod grada neuspješno natjecao i za treći prostor, prostor stana u Novoj Vesi.

Uredskom i spremišnom prostoru na Marulićevu trgu nedostajalo je namještaja, a postojeći je namještaj bio dosta dotrajavao i uništen. Spremišni je prostor bio u deficitu s policama potrebnima za smještaj arhivskoga gradiva. Neposredno prije Matasovićeve stupanja na dužnost započela je renovacija poda „stare“ Čitaonice. Skinute su keramičke pločice i u tijeku je bilo postavljanje drvenih parketa. Nakon završetka toga posla nabavljeni su i postavljeni novi stolovi i stolice za korisnike čiji je razmještaj jednostavnom skicom odredio sam Matasović, a obrisi toga razmještaja vidljivi su i danas.

Potkraj 1941. i tijekom 1942. pokrenuto je ukrašavanje zidova uredskih prostorija, glavnoga arhivskog hodnika i „stare“ čitaonice portretima minulih arhivara i arhivista kako bi djelatnicima koji su u njemu svaki dan boravili bilo ugodnije.²⁰ Tako je spomenuti hodnik, koji Matasović ironično naziva hodnikom duhova zaštitnika mjesta („genii loci“), dobio službene portrete arhivista Bojničića, Kukuljevića, Kuševića, Miškatovića, Pogledića, Štrige i Zakmardija.²¹ Istodobno je spremišni prostor na Marulićevu trgu potkraj 1941. i početkom 1942. dobio drvene police potrebne za adekvatan smještaj arhivskoga gradiva koje je dotad stajalo na podu posloženo u hrpe. Slično posloženo gradivo u spremišnome prostoru Medvedgradska srušilo se i pomiješalo, što je vjerojatno djelatnicima prouzročilo probleme pri vraćanju u njegov prvobitni poredak i stanje.

Sistematizacijski, Arhiv se sastajao od malog broja organizacijskih jedinica podijeljenih prema geografskom ključu: prostora na Marulićevu trgu (ured ravnatelja, čitaonica, knjižnica) i navedenih privremenih spremišnih prostora. Tomu je potkraj 1941. pridodan i Foto laboratorij. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u isto vrijeme već ima svoj Fotolaboratorij čijim se uslugama za vlastite i za potrebe korisnika koristi i Arhiv. Međutim, na učestale upite i povećanu potrebu fotografiranja gradiva kreće se u pokretanje te radne jedinice. Tijekom 1942. neuspješno se nastoje za njegove potrebe nabaviti 2 fotoaparata, pa Matasović posuđuje svoj kako bi Foto laboratorij mogao raditi. U organizacijske jedinice Arhiva ubraja se i Nadbiskupski arhiv zagrebačkog Kaptola koji je unutar ustanove egzistirao u statusu depozita. Njegova Metropolitanska knjižnica bila je u depozitu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Kao dio Arhiva 1941. i 1942. u dnevničkim se zapisima povremeno spominje i Odjel za oslobođene prostore čija konkretna funkcija nije dodatno objašnjena.

²⁰ „U čitaonici vješanje novih slika starih arhivara: Kukuljevića, Štrige, Bojničić / Poljepšava se...“ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 3. ožujka 1942. (kut. 34).

²¹ Portrete arhivara Kukuljevića i Štrige naslikao je Gustav Likan, portrete Bojničića, Kuševića, Miškatovića i Pogledića naslikala je Vjera Bojničić, dok je portret Zakmardija naslikao slikar Vojković iz Varaždina.

„...a ni vojnika, ali ni arhivskih činovnika...“²²

Za potrebe Foto laboratorija zaposlena je nova djelatnica. Ona nije bila jedina. Od Matasovićeve dolaska do kraja 1942. primljeno je još osam djelatnika spram desetak zatečenih sredinom 1941. Hijerarhijski, djelatnici su bili podijeljeni na stručno i pomoćno osoblje, a njihovim poslovima i razmještajem upravljao je ravnatelj. Sredinom 1941., neposredno prije Matasovićeve dolaska u Arhiv, privremeno su obustavljeni dopusti i godišnji odmori, te je uvedeno dvokratno radno vrijeme šest dana u tjednu.²³ Radilo se od ponedjeljka do petka u intervalima od 8:00 do 13:00 te od 16:00 do 19:00 sati s iznimkom subote, kada se radilo od 8:00 do 14:00 sati. Takva organizacija radnog tjedna promijenjena je sredinom 1942. te je uvedeno jednokratno radno vrijeme u trajanju od ponedjeljka do subote u vremenu od 7:30 do 14:30 sati. Ravnatelj je od djelatnika očekivao iznimnu točnost u dolasku na posao i nije tolerirao ni „akademska četvrt“, pa su se u vezi s tim redovito razilazili u mišljenjima. Zato je vrlo brzo uveden dnevnik rada i dnevnik spremišta te se od djelatnika očekivalo svakodnevno referiranje o odrađenom poslu. Tijekom 1942. uveden je i dnevnik telefoniranja, jer su djelatnici svakog dana, osim u poslovne svrhe, i mnogo privatno telefonirali. Stručni djelatnici koji su sukladno svojem opisu posla morali provoditi uvide i nadzor nad gradivom izvan arhiva, nakon povratka s terena promptno su podnosili vlastite izvještaje o radu.

„Sad je preče dovoziti manast.[irske] arhive nego z[a]g[re]b.[ačke] tavane očistiti“²⁴

U tih devetnaest mjeseci o kojima govorimo intenzivno su kontaktirana upravna tijela u smislu potrebe pregleda i predaje vlastitoga arhivskog gradiva na skrb i preuzimanje Arhivu. Stručni djelatnici zajedno s J. Matasovićem izvršili su u okviru financijskih i ratnih mogućnosti nekoliko nadzora nad arhivskim gradivom kako u Zagrebu, tako i u Dubrovniku, Varaždinu, Pakracu i Hrvatskoj Mitrovici.²⁵ Uglavnom su pregledavali i procjenjivali stanje arhivskog gradiva službenih gradskih upravnih tijela i regionalnih podružnica Sudbenoga stola. Sve pregledano gradivo ocijenjeno je spremnim za preuzimanje i primjereno tomu tijekom navedenih mjeseci, uz mnoge teškoće vezane uz prijevoz, preuzeto i smješteno u prostor spremišta u Medvedgradskoj ulici broj 2. Pri komunikaciji oko preuzimanja gradiva prednika Ministarstva unutarnjih poslova NDH dobivena je informacija o njegovu uništenju, pa je Matasović nastojao animirati nadređene u Ministarstvu nastave oko formi-

²² HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 18. studenoga 1941. (kut. 34).

²³ Sukladno Zakonskoj odredbi o berivima svih službenika i umirovljenika NDH od 30. lipnja 1941. uvedeno je dvokratno radno vrijeme svaki dan od 8 do 13 sati i od 16 do 19 sati, te subotom od 8 do 14 sati. Određeno je da nedjeljom i blagdanom od 9 do 12 sati službuju jedan činovnik i jedan podvornik. HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 120/1941.

²⁴ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 30. lipnja 1942. (kut. 34).

²⁵ Riječ je o Srijemskoj Mitrovici.

ranja mehanizama koji bi kod tvornica za uništenje papira „zvonili“ na oprez i budili svijest o potrebi obavješćivanja arhiva prije pristupanja procesu uništenja.

„I nijesu li spisi nomadi...“²⁶

Osim mjera poduzetih za preuzimanje gradiva unutar države vodila se briga i o gradivu koje se odnosi na hrvatske zemlje, a nalazilo se u inozemnim arhivima. Tijekom 1942. Matasović intenzivno proučava stručnu i arhivsku dokumentaciju s pomoću koje želi identificirati arhivsko gradivo koje bi zakonski pripadalo Hrvatskoj, a potencijalno se čuva u bečkim arhivima i Budimpešti. Krajnji mu je cilj izrada stručne studije na temelju koje bi mogao djelovati kod pretpostavljenog Ministarstva i pokrenuti akciju njihova fotografiranja, a u konačnici njihove sukcesije i preuzimanja.

„u sprem. [ištu] vašar“²⁷

Usporedo s preuzimanjem gradiva vanjskih stvaratelja i posjednika sređuje se i arhivsko gradivo unutar Arhiva. Kreće se od arhivske pismohrane i „tekućih“ spisa koji se prikupljaju po arhivskim prostorijama i pridodaju postojećima i smještaju na jedno stalno mjesto, te se počinje pedantno paziti da svi zaprimljeni dokumenti budu uvedeni u urudžbeni zapisnik. Na zahtjev stvaratelja vraća se arhivsko gradivo Savske divizije Stožeru Savskog divizijskoj područja. Pregledavaju se, popisuju i uvode neuvedene akvizicije i depoziti, te se sređuje gradivo Požeške i Križevačke županije, Grafičke zbirke, pojedinih obiteljskih fondova i središnjih upravnih tijela iz ranonovjekovnoga povijesnog razdoblja. Najveća sređivalačka akcija u tom razdoblju vezana je uz specijaliziranu Knjižnicu Arhiva. Cijeli njezin fundus prebačen je u stan na Marulićevu trgu 5. Pristupljeno je reviziji njezina stanja i sređivanju njenoga kartičnog kataloga, te izradi stručnog i mjesnog kataloga.

„Skandal, to sam zatekao / nikakav inventar spisa“²⁸

Pri svemu tom zahtjevnom poslu ustanovljuje se manjak temeljnih arhivskih evidencija. Nedostaje popis svih u Arhivu postojećih fondova i zbirki, odnosno Opći inventar. Nema Knjige depozita u koju bi se evidentirali postojeći i u 1941. – 1942. redovito preuzimani i u pohranu stavljeni novi depoziti. Nedostaje također i Knjiga akvizicija prema kojoj bi se mogli utvrditi podatci o preuzetom gradivu i istodobno odgovoriti na upite pojedinih korisnika. Stoga Matasović pokreće prepisivanje postojećih kartica s bilješkama o gradivu preuzetom u zakonsko vlasništvo Arhiva. Utvrđeno je da u ustanovi ne postoji nijedan

²⁶ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 27. lipnja 1942. (kut. 34).

²⁷ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 23. veljače 1942. (kut. 34).

²⁸ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Nedatirani dnevnički zapis od lipnja 1941. (kut. 34).

inventar sredenoga arhivskog gradiva, no tijekom navedenoga razdoblja nije pristupljeno rješavanju toga nedostatka.

„...Istom sada dolazi *Staubsauger*,²⁹ krpa i metla do izražaja“³⁰

Poslovi preuzimanja, sređivanja i evidentiranja gradiva dobivaju na dodatnoj vrijednosti zahvaljujući još jednoj novosti, brizi o zaštiti i uvjetima u kojima se gradivo nalazi u spremištima. Kao što je već spomenuto, Matasović u dnevničkim zapisima u zimsko doba svakodnevno, a u ljetno doba povremeno, bilježi vremenske (ne)prilike i dnevnu temperaturu izvan i u prostorijama Arhiva. Gradivo se radi preglednosti, lakšeg pretraživanja i sređivanja odlaže na police i slične moguće površine, te ulaže u adekvatne „kartone“ i „kartonske kutije“. Počinje se redovito isprašivati, jer na sebi ima nataloženu „desetljetnu“ prašinu, spremišta se počinju svakodnevno čistiti, a stručni su djelatnici obvezni provoditi svakodnevnu inspekciju toga posla i stanja u spremišnim prostorijama. No, bez obzira na spomenuti trud i mar, događaju se tri poplave u veljači 1942. i dolazi do vlaženja i močenja spisa vodom u lipnju iste godine.³¹ Zbog neredovitog grijanja u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, te slabog grijanja u Arhivu tijekom razdoblja vrlo niskih temperatura, popucale su vodovodne cijevi i arhivski podrumski spremišni prostor bio je poplavljen. U lipnju je puknula cijev ispod prostorije Kataloga, no otjecanje vode nije navrijeme primijećeno, pa su taj put stradali spisi u trezoru.

„Ove nesreće novin.[arske], ovi družci skrib.[eati] dil.[etanti]...“³²

Nastavljujući se na prvotnu procjenu stanja u ustanovi pri dolasku u lipnju 1941., Matasović je predložio Ministarstvu nastave zatvaranje Arhiva za korisnike, što je prihvaćeno i provedeno. Međutim, u ustanovu su redovito dolazili ljudi koji su dobivali pismene dozvole za korištenje gradiva od predstavnika Ministarstva nastave, djelatnici srodnih zagrebačkih baštinskih institucija, doktoranti koji su pripremali disertacije i, Matasoviću najmanje dragi, novinari. Na sve upite redovito je odgovarano i svi su zahtjevi promptno rješavani. Tijekom 1941. i 1942. radilo se na korekturi i pripremi za tisak knjige IX./X. znanstveno-stručnog časopisa „Arhivski vjesnik“. Usto, Arhiv je na zahtjev nadređenog Ministarstva organizirao dvije prigodne izložbe za potrebe internih državnih posjeta bugarskih ministara te njemačkih knjižničara. Sudjelovao je u pripremi izložbe vezane uz povijest hrvatske vojske, „historijske“ izložbe o Hrvatskoj, te dviju izložbi čiji status do kraja dnevničkih zapisa 1942. nije ustanovljen.

²⁹ *Staubsauger*, njem. usisavač.

³⁰ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 12. Kolovoza 1942. (kut. 34).

³¹ Riječ je o poplavama u razmaku od samo nekoliko dana, 7., 11. i 13. veljače, kojima se pridružuje pucanje cijevi u stanu na III. katu u zgradi na Marulićevu trgu 5, pa voda kapa i u stan na I. katu danom Arhivu na uporabu.

³² HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 13. studenoga 1942. (kut. 34).

O, svemogućí, hoće li biti jedan dan bez E.[milija] L.[aszowskog]?!³³

Uz sve redovne poslove koji su se obavljali, arhivska konstanta, bez obzira na umirovljenje, bio je bivši ravnatelj Emilije Laszowski. Fizički je dolazio koliko mu je zdravstveno stanje dopuštalo, no redovito se pismeno i telefonski čuo s djelatnicima Arhiva, posebno s Vjerom Bojničić, Josipom Buturcem i Bartolom Zmajićem. Matasović pak sam u dnevničkim zapisima zaključuje kako s njime izbjegava kontakt. Kada bi se i vidjeli uživo ili čuli telefonski, Laszowski bi ga uspio osupnuti svojim ponašanjem i izjavama. Među njima je postojalo i tada nerazriješeno pitanje voditeljstva nad Ratnim arhivom, a zatim Matasovićeve članstva u upravljačkom odboru istoga arhiva. Usto, Laszowski se pokušavao zaposliti u Gradskom arhivu ili Gradskoj knjižnici, pa je Matasoviću redovito suptilno napominjao što sve tim ustanovama pripada, a trenutačno se nalazi u Arhivu na Marulićevu trgu. S obzirom na to da je i dalje aktivno i redovito pisao za časopise različite sadržajne provenijencije, bili su mu potrebni podatci i informacije o gradivu i iz njega. U ljeto 1941. započeo je isticati pitanje vlastita vlasništva nad arhivskim fondovima i zbirka tvrdići kako je sve gradivo Arhiva njegov depozit. Stoga je u jesen 1942. formirana komisija s namjerom utvrđivanja točnosti tih navoda. Komisija je pregledala dostupnu dokumentaciju o preuzimanju gradiva u vlasništvu Arhiva i čak ispitala svjedoke koji su tada u njemu radili. U konačnici su odbili potraživanja E. Laszowskog. Bez obzira na sve te nemile događaje, Matasović mu nedugo nakon odbijenice pomaže pronaći i ishoditi dokumentaciju potrebnu za povišenje mirovine.

„Eto uzimati ženske u ured. Iz čista mira nemir“³⁴

Radne i društvene situacije preko kojih je Matasović teško prelazio uključivale su ženske članice arhivskog kolektiva. Bio je strog prema muškim djelatnicima, no uspijevao je na ženama primijetiti dodatne neugodnosti. Nevjerojatno mu je bilo da žene za vrijeme stanke (pauze) puše, a ostao je konsterniran kada je vidio kako tijekom jedne ljetne stanke i kartaju. Nije s odobravanjem gledao na nošenje ruža za usne i „kindurenje“, a posebnu su mu nervozu izazivala žaljenja na propuh i druge vremenske nepogodnosti, no osobito „razgovori ugodni“ kojima bi se pridružili i muški djelatnici.

„Uspomene iz rata“³⁵

Ne treba izgubiti iz vida jednu važnu činjenicu – rat. Svi pokrenuti poslovi i sva aktivnost Arhiva 1941. i 1942. odigravaju se u sjeni ratnih zbivanja. Arhivski djelatnici tu su činjenicu prvi put zajednički osjetili u rujnu tijekom jutarnje „sihte“, kada je na Maruli-

³³ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 18. rujna 1942. (kut. 34).

³⁴ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 10. srpnja 1942. (kut. 34).

³⁵ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Nedatiran dnevnički zapis iz rujna 1942. (kut. 34).

ćevu trgu došlo do „puškaranja“ te su svi bili evakuirani. Slijedom toga nekoliko idućih mjeseci u veži (haustoru) zgrade na Marulićevu trgu 5 stražario je ustaški vojnik koji je sve pridošlice temeljito pretresao. Muški članovi arhivskog kolektiva redovito su bili pozivani na vojne vježbe. Većina je, na čelu s J. Matasovićem, u veljači 1942. nastojala ishoditi oprost od vojske.³⁶ U ljeto 1941. i 1942. Matasović je obvezan Ministarstvu nastave dostaviti izjave o rasnoj pripadnosti svih djelatnika. Tijekom 1942. sav stari i škartirani papir počinju dostavljati Zajednici za papir, te skupljaju predmete od mjedi za potrebe države. Djelatnici počinju sudjelovati pri organiziranom i racionaliziranom nabavljanju namirnica. Kako bi nabavili džonove za cipele, moraju se na određenim gradskim punktovima prijaviti na popis i pritom dokazati kako posjeduju samo jedan par cipela. Inflacija cijena i usluga počinje osjetno uzimati maha, posebno prehrambenih proizvoda. Teško se nabavljaju drva i ugljen i drugi materijali potrebni za grijanje. Vlada manjak platna i teško se nabavlja tkanina potrebna za zimsku odjeću. Potkraj 1942. gostionice pri obilježavanju dvaju različitih državnih blagdana pod geslom obveznog posta zatvaraju vrata dok uistinu nemaju dovoljno da bi poslužiti goste.

„Umoran od svega“³⁷

U godinu i pol, koliko je prošlo od dolaska na mjesto vršitelja dužnosti ravnatelja Državnog arhiva u Zagrebu, Matasović se iskazao svojom nevjerojatnom radnom disciplinom i etikom pristupa poslu. Međutim, priželjkivao je i povratak znanstvenom radu, istraživanju i objavi vlastitih stručnih publikacija. Te težnje nisu ostvarene prije svega zbog manjka vremena i prevelikih obveza koje je sa sobom donijelo vođenje jedne institucije, a potom zbog neslaganja s kolegama, vodećim povjesničarima i stručnjacima iz srodnih baštinskih institucija. Ono do čega mu je osobito bilo stalo, ponovnog pokretanja časopisa „Narodna starina“, nije ostvareno, a dodatno mu je poniženje nanoseno onemogućavanjem postizanja dodatnih honorarnih poslova i rada u stručnim arhivskim tijelima.³⁸ Mučila ga je i teška materijalna situacija, zbog neredovitih³⁹ financijskih primanja imao je problema s plaćanjem

³⁶ Riječ je o „plasiranju“ na „oprostni prijedlog“ kojim je Arhiv pokušao osloboditi svoje muške djelatnike od služenja u vojsci NDH. HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 7. do 14. veljače 1942. (kut. 34).

³⁷ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 29. IX. 1942. (kut. 34).

³⁸ U ožujku 1942. J. Matasović imenovan je zamjenikom ispitivača povijesti u Komisiji za osoblje arhiva, današnjem Povjerenstvu za polaganja stručnih ispita iz arhivske struke, dok je istodobno bivši vršitelj dužnosti ravnatelja arhiva J. Nagy proglašen predsjednikom te Komisije. Potkraj 1941. nije prihvaćen njegov prijedlog proračuna Državnog arhiva u Zagrebu, već je na konzultacije u vezi s tim odjelnom pročelniku pri Ministarstvu nastave zvan D. Škaber-na. J. Nagy je nakon odlaska iz Arhiva nastojao osnovati Arhivsku školu te pritom nije uzimao u obzir J. Matasovića kao dio nastavnčkog osoblja. Podrobnije vidjeti: HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapisi od 13. siječnja 1942., 9. ožujka 1942., 11. ožujka 1942. (kut. 34).

³⁹ Do kraja 1941. u dnevničkim se zapisima osvrće na neisplaćenu plaću za svibanj 1941., a u studenome 1942. jednom kratkom rečenicom daje na znanje kako mu kasni plaća. HR-HDA-1059. 6. HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 8. srpnja 1941., 12. rujna 1941., 30. rujna 1941., 19. studenoga 1942. (kut. 34).

osobnih dugovanja, često je bio gladan,⁴⁰ a dodatno naglašenom ironičnom i ciničnom raspoloženju pridonosilo je i svakodnevno bavljenje arhivskim međuljudskim odnosima i poslovnim i stručnim težnjama podređenih. Pri kraju dnevničkih zapisa 1942. navodi kako ga u sveučilišnim krugovima smatraju neurastenikom, živčano rastrojenom osobom, a arhivski ga djelatnici sugestivno nude šljivovicom aludirajući kako ima problema s alkoholom. Entuzijizam koji ga drži pri povratku u Zagreb sredinom 1941. i dolasku na ravnateljsku dužnost ustupa mjesto pomirenju s realnom situacijom i stanovitom apatijom dodatno potkrijepljenom vijestima o prioritetima za financijski proračun 1943., prehranom i potporom ratnim naporima. Stoga nam, u iščekivanju nastavka „priče“ i prijepisa dnevničkih zapisa, preostaje samo parafrazirati jednu od njegovih izjava: „A 1943.“⁴¹

⁴⁰ U drugoj polovici 1942. nekoliko puta govori o gladi i najbolje to sažima rečenicom „...uvijek deficit, glad i dug...“. Kratkim zapisom naslovljenim „Uspomene iz rata“ iz rujna 1942. ilustrira vlastitu oskudnu mjesečnu prehranu koja se sastojala od 3 dnevna obroka, od kojih je jedan sadržavao krumpir, ako ga je uspio nabaviti. Mesni je obrok jeo jednom tjedno, a šećer je nabavljao jednom mjesečno po ½ kg. Vidjeti: HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 1. srpnja 1942., sine dato rujna 1942., 9. prosinca 1942., 19. prosinca 1942. (kut. 34).

⁴¹ Parafraziran je zapis J. Matasovića kojim najavljuje 1942. godinu: „Evo 6 mjeseci, ½ godine napetog nastojanja, da se posao uputi, ali suradnici gdje su. Bježanje od posla, mjerenje na minute i ¼ sata i ½ zakašnjenja ½ otići prije / A 1942.“ HR-HDA-1059. 6. Rad u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartični dnevnik, Dnevnički zapis od 31. prosinca 1941. (kut. 34).

Slika 4. Fotografija HDA-a iz Drugoga svjetskog rata. HR-HDA-1561. Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH.